

BABA BƏHRUZ**BDU-nun Azərbaycan tarixi (təbiət fakültələr üzrə)****kafedrasının doktorantı****e-mail: Baba.behrur@yahoo.com****ŞIRVAN BƏYLƏRBƏYLIYININ TƏŞKILI****Açar sözlər:** *Səfəvi, dövlət, şah Təhmasib***Ключевые слова:** *Сефевы, государство, шах Тахмасиб***Key words:** *Safawi, state, shah Tahmasib*

Səfəvi imperatorluğu dövründə tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaradılmış inzibati-ərazi vahidlərindən biri də Şirvan bəylərbəyliyi olmuşdur.

1524-cü ildə I Şah İsmayılın qəfil ölümündən sonra hakimiyyətə on yaşlı oğlu Təhmasib gəldi. Lakin on yaşlı şah yüksək gəlirli dövlət vəzifələri, zəngin və məhsuldar torpaqlar ələ keçirtmək uğrunda bir-biri ilə mübarizə aparan qızılbaş tayfa əmirlərinin əlində oyuncağa çevrildi. Dövlət işləri üzərində əməli nəzarəti rumlu tayfasının rəhbəri, I Təhmasibin lələsi (atəbəyi) Div Sultan ələ keçirdi. Azyaşlı şahın vəkili və tərbiyəçisi Div Sultan Rumlu oldu. Şahın azyaşlı olmasından istifadə edən bir sıra feodal qurupları arasında xüsusən şamlı, rumlu, ustacı, rumlu, təkəli, zülqədər, əfşar tayfaları arasında hakimiyyət və torpaq uğrunda mübarizə Səfəvilər dövlətini xeyli zəiflətdi. I Şah İsmayılın ölümündən sonra qızılbaş tayfa əmirlərinin dövləti bürümüş özbaşınalıq dövrü on ilə qədər davam etmişdir. Artıq 20 yaşına çatmış I Şah Təhmasib qızılbaş əmirlərinin sıxıntılı himayəsindən çıxmağı qərara aldı. O, 1534-cü ildə Hüseyn xan Şamlını edam etdiridi və təcridcən dövlət hakimiyyətini öz əlinə aldı. O, mülki bürokratiyanın nümayəndəsi olan Qazi Cahan Qəzvinini özünün yaxın köməkçisi elan etdi və saraydakı qızılbaş hərbi əyanlarının nüfuzunu zəiflətməyə çalışdı.

Artıq ağıllı və uzaqgörən siyasətçi olan I Şah Təhmasib Səfəvilər dövlətini möhkəmləndirmək işini davam etdirdi. Şah I Təhmasib həm qızıbaş əyanlarının özbaşınalığına, həm də mərkəzdən uzaq olan bəzi əyalətlərdə yerli hakimlərin üsyanlarına qarşı mübarizə aparmalı olmuşdur. I Şah Təhmasib bu qiyamları yatırdıqdan sonra Cənubi Qafqazda öz mövqeyini möhkəmləndirməyi qərara aldı. Burada başlıca vəzifələrdən biri də Şirvanşahların müstəqilliyinə son qoymaq və bu əraziləri Səfəvilər dövlətinə qatmaq idi.

I Şah Təhmasib Şirvanın Təbriz taxtına tam tabe edilməsi planını çoxdan idi ki, hazırlamışdı və öz niyyətini həyata keçirmək üçün əlverişli fürsət axtarırdı və bunun üçün də əlverişli şərait yaranmışdı.

1535-ci ildə özündən sonra varisi olmayan II Xəlilullah öldükdən sonra Şirvan taxtı varissiz qalmışdı. Buna görə də Şirvan əyanları II Xəlilullahın qardaşı oğlu, on beş yaşlı Şahruxu təcili Dağıstandan Şamaxıya gətirərək Şirvanşahlar taxtına oturdular. Lakin ölkədə hakimiyyət azyaşlı Şahruxun adından fəaliyyət göstərən Hüseyn bəy adlı bir vəkilin başçılıq etdiyi Şirvan əyanlarının əlində cəmləşmişdi. Feodal əyanlarının özbaşınalığı baş alıb gedirdi. İskəndər bəy Münşi göstərir ki, Şirvanda “qayda-qanundan əsər qalmamışdı, iğtişaşlar və asayişin pozulması bu ölkədə adi hal aldı.

Bu vaxt Mahmudabadan və Salyandan qələndər çıxış etməyə başladı və “saysız-hesabsız qoşunla”, Şirvanın paytaxtına hərəkət etdi. Əmirlər arasında birliyin olmaması və qoşundakı çəkişmələr, Şirvan əyanlarını Şamaxı sarayını qələndərə* müqavimət göstərmədən təslim

etməyə və alınmaz sayılan Buğurt qalasında gizlənməyə məcbur etdi. Üsyançılar müqavimətə rast gəlməyərək Şamaxını ələ keçirdilər. Lakin aydın məqsədləri, möhkəm rəhbərliyi olmadığı üçün onlar öz hakimiyyətini təşkil edə bilmədilər və buna görə də şəhərdə 40 gündən artıq qala bilmədilər. Qələndərin geri çəkilməsi xəbəri Buğurda çatanda Şirvan əyanları Şahruxla bərabər qaladan çıxdılar və üsyançıları təqib etməyə başladılar. Şahrux Salyandan bir qədər aralıda qələndər çtdi. Baş vermiş döyüşdə üsyançılar darmadağın edildilər. Mənbələrdə baş vermiş bu üsyanın tarixi ilə bağlı dəqiq məlumat yoxdur.

Mənbələrdə verilən məlumata görə Şirvanda feodal əyanlarının özbaşınalığı baş alıb gedirdi. 1537-ci ilin qışın əvvəllərində Şirvanda özünü şeyxşahın oğlu Sultan Məhəmməd adlandıran qələndərin başçılığı ilə xalq kütlələrinin üsyanı başlandı. O, başına saysız-hesabsız dəstələr toplayaraq Salyanı tutdu və Şamaxıya doğru hərəkət etdi. Aralarında birlik olmadığı, qoşunlar vuruşmaq istəmədiyi üçün Şahruxun əmirləri və əyanları ilə birlikdə üsyançıların qabağına çıxmaq iqtidarında deyildi. Şahrux əmirlərlə birlikdə Şamaxını tərk edərək Buğurt qalasına qaçdı. Qələndər şəhəri döyüşsüz tutdu. Lakin möhkəm rəhbərlik və mütəşəkkilik olmadığından üsyançılar qayda-qanun yarada bilmədilər və Şirvan əhalisinin narazılığına səbəb oldular. Bir neçə gün Şamaxıda qaldıqdan sonra üsyançılar arasında ixtilaf düşdü və onlar şəhəri tərk edərək, Salyana yollandılar. Qələndərin geri çəkilməsi xəbərini alan Şahrux əmirləri ilə Buğurt qalasından çıxaraq üsyançıları təqib etməyə başladı. Salyan yaxınlığında onlara çatdılar və döyüşdə onları məğlub etdilər, Qələndəri də əsir tutub öldürdülər. (1. səh 76). Sosial xarakterinin aydın olmamasına baxmayaraq, kortəbiiliyi və kütləviliyi, yalançı hökmdarın zühuru və dərvişlərin iştirakı bu hərəkəti Ön Asiyanın XIII-XVI əsrlər kəndli üsyanlarına aid etməyə imkan verir.

Şirvanda hərc-mərəclik, vətəndaş müharibəsi buradakı işlərə qarışmaq üçün bəhanə axtaran I Şah Təhmasibin xeyrinə idi. Bu zaman II Xəlilullahın dul qalmış arvadı-Pərixan xanım Təbrizə gedərək, Şirvanın ağır daxili vəziyyəti və onu asanlıqla ələ keçirməyin mümkün olması barədə qardaşı şah Təhmasibə məlumat verdi. (2.səh 285). Üsyan yatırıldıqdan sonra Şirvan əyanları və zədənganları əhaliyə zülm və qəddarlığı daha da gücləndirərək son həddə çatdırdılar. Bu zaman qorçubaşı Padar bir qurup hərbiçi ilə Təbrizə gəldi, Təhmasibə şikayətlə müraciət edərək, ondan Şirvanın işlərinə qarışmasını xahiş etdi. (3. səh 286). Şahrux məktub göndərərək sədaqətini bildirdiyi türk sultanının ciddi təhlükə doğurması Təhmasibi təcili tədbirlər görməyə vadar etdi. (4. səh 320). Şirvanı çoxdan bəri Səfəvilər dövlətinə birləşdirmək fikrinə düşən şah Təhmasib əlverişli bəhanə tapdı.

Həsən bəy Rumlunun tədbirincə “....Şah Şahruxun ölkəsini pis idarə etməsi, onun əmirlərinin bəd əməlləri, ordusundakı oğurluq, bu ölkədəki inamsızlıq və dini təsisatlara etinasızlıq haqqında eşitmişdi”. Onda şah ustaclı, qacar və talış tayfalarının əmirlərinə Əlqas Mirzənin başçılığı altında Qarabağ və Muğanın qeyri-nizami dəstələri və iyirmi minlik qızılbaş qoşunu ilə Şirvanı tutmağa getməyi əmr etdi. 1538-ci ilin yazında (Hicri 945) Əlqas Mirzə qorçubaşı Padarın müşayiətilə Kürü keçdi, Şirvana girərək, 300 nəfər qarnizonla birlikdə Surxab və Qəbələ qalalarını tutdu. Sonra onlar Şirvanın ən möhtəşəm qalası olan Gülüstani mühasirəyə aldılar. Şəhərin komendatı (kütval) bu zaman Nemətulla bəy idi. Lakin qızılbaş əmirləri qoşunların bir hissəsini Gülüstan qalasının yanında qoyaraq, qalanın Şirvanşah Şahruxun vəkili Hüseyn bəy Lələ və Şirvan zədənganları ilə sığındığı yüksək zirvədə yerləşən əlçatmaz Buğurt qalasına tərəf döndərdilər. Qalanın müdafiəçilərinin müqavimətinə, Buğurt qalası yanında Hüseyn bəylə Qızılbaşlar arasındakı döyüşün nəticəsinə baxmayaraq, sonuncular Şirvanlıları məğlubiyyətə uğradaraq, gürcü qalasını da ələ keçirdilər. Əlqas Mirzə dörd ay (Cənnabi və Münəcimbaşıya görə yeddi, Hürşaha görə doqquz ay) mühasirədə saxladığı Şahrux və onun

əmirələri məhrumiyyətlərə və vəziyyətlərin ağırlığına baxmayaraq, Buğurt qalasında mərdliklə müdafiə olunurdular. Bu vaxt öz qoşunları ilə mühasirədəkilərin köməyinə gələn Şəki hakimi Dərviş Məhəmməd xan Buğurt qalasının yanında məğlubiyyətə uğradı və döyüşçülərinin çoxunu itirərək geri çəkildi. Buğurt qalasının bürcləri toplanla dağıdılıb uçurulduqdan sonra Dərviş Məhəmməd xanın köməyindən ümidi kəsilən qala müdafiəçiləri müqaviməti dayandırdılar. Vəkil Hüseyn bəy bildirdi ki, şah gəlsə təslim olmağa hazırdırlar. Saraya göndərilən qasid şahı Mərəndə tapdı. Cənnabının məlumatına görə Buğurta gələn, şah Təhmasib adamlarını Şahruxun yanına göndərərək, ona aman, böyük iqta və müxtəlif hədiyyələr veriləcəyini vəd etdi. Lakin bunların hamısı yalan çıxdı. Sonra şah Şamaxının bütün sərkərdələrinə və rəislərinə hər cür nemətlər vəd edərək onlara xəyanət edərək aldatdı. O, şəhərin yüksək rütbəli sərkərdələrindən zorla iri məbləğdə pul alaraq, sonra onların çoxunun edam olunmasını əmr etdi. Ertəsi gün Şahrux Hüseyn bəy, Məhəmməd bəy və Şirvan əmirələri hədiyyələrlə Təhmasibin hüzuruna gələrək sarayların və xəzinələrin açarlarını itaətlə şahın vəkillərinə təqdim etdilər. (5. səh 287). Şirvanşahların hələ XIII əsrdən Buğurt qalasında saxlanılan xəzinəsinə Təhmasib sahib oldu (6. səh 288). Şahrux, Hüseyn bəy və Məhəmməd bəy həbsxanaya salındı. Buğurt qalasını uçurmaq əmr edildi. 1538-ci il sentyabrın 27-də (Hicri 945-ci il Cəmədiyülvəvəl ayının üçüncü cümə günü) Gülüstan qalasının kütvalı Nemətulla bəy şahın hüsuruna gəlib qalanı ona təslim etdi. Ayın on yeddinci günü Hüseyn bəy Lələ edam olundu. Şərəf xan Bidlisinin yazdığına görə “Qızılbaşların amansız qılıncıları ilə qalada mühasirədə olanlardan altı yüzə yaxın adam öldürüldü. Hətta, şah Təhmasib babası sultan Heydər qan intiqamını alaraq, bir neçə Şirvan əyanı şəxsən öz əli ilə qətlə yetirdi”. Şah Təhmasib Şirvanı iqta kimi qardaşı Əlqas Mirzəyə verdi, Şirvanşah Şahruxu da əsl qul kimi qandalladaraq özü ilə götürüb Təbrizə qayıtdı və 1539-cu ildə onu gizlicə edam etdirdi, “onun həyatı şahın əmri ilə söndü”. (7. səh 288).

Şirvanşahlar dövlətinin varlığına son qoyulduqdan sonra Səfəvilər dövlətinin bəylərbəyliklərindən biri kimi onun tərkibinə daxil oldu. Şahın qardaşı Əlqas Mirzə Şirvanın birinci bəylərbəyi oldu. Şirvanın demək olar ki, zədənganların böyük bir hissəsi məhv edildi, onun torpaqları qızılbaş tayfalarının başçılarına, əmirələrə paylandı. Sülalənin ayrı-ayrı nəsilələrinin itirilmiş səltənəti bərpa etmək səyləri sonralar, Azərbaycanı ələ keçirməyə cəhd göstərən Osmanlı sultanları tərəfindən istifadə olunmuşdu. (8. səh 78). Şirvanın Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tərkibinə daxil olması Azərbaycan xalqının tarixində obyektiv olaraq, müsbət rol oynadı. Ölkənin cənub və şimal vilayətlərinin Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin hüdudlarında birləşməsi Azərbaycanın sonrakı iqtisadi və mədəni yüksəlişinə şərait yaratdı.

Lakin Şirvan əyanları hələ uzun müddət ərzində Şirvanşahlar sülaləsinin hakimiyyətdən devrilməsi və öz imtiyazlarının itirilməsi ilə barışmadılar. Müstəqilliyə doğru Şirvanşahların bu cəhdlərindən Osmanlı sultanları dəfələrlə istifadə etmişdilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Oktay Əfəndiyev “Azərbaycan Səfəvilər dövləti” Bakı 2007.
2. Sara Aşurbəyli “Şirvanşahlar dövləti” Bakı 2006.
3. İsgəndər bəy Münşi “Tarixi-alamarayi-Abbasi” tərcüməsi, farsacadan tərcümə edən Oktay Əfəndiyev və Namik Musalı. Bakı 2009.
4. Azərbaycan tarixi VII-cildlik. III-cild. Bakı 2007.
5. Süleyman Əliyev “Uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər Azərbaycan tarixi” Bakı 1996.
6. Ziya Bünyadov “Azərbaycan tarixi” Bakı 1996.
7. az.wikipedia

БАБА БАХРУЗ
Baku State University

ОРГАНИЗАЦИЯ ШИРВАНСКОГО БЕГЛЯРБЕКСТВО

Статья посвящено к вопросу об организации Ширванского беглярбекства. Автор на основе исторической литературе посвященной к истории государства Сефевидов следил процесс образования Ширванского беглярбекства, а также установил принципы ликвидации государство Ширваншахов. Автор статьи при разработке этого проблемы использовал работы Искендера бека Туркмена «Тарих-И алмарайс Аббаси», анализировал политические процессы в период правления первых беглярбеков Ширвана.

BABA BAKHRUZ
докторант Бакинского Государственного Университета

SHIRVANSKAKH BEGLARBEKS ORGANIZATION

Present article is dedicating to organization Shirvan beglarbekh. Author based on history literature which is dedicate to the history state of Safavyd is researched to the process of creation Shirvashakh beglabekh, and also adjusted the main reason of liquidation Shirvan-shakhs State. This article, author elaborated about according to this problem was used original source work of Iskandar bekh Turkmen "Tarikh-I almarais Abbasy". Analyzed political process duration of government of the first beglabekh.

Rəyçilər: t.e.n.M.Abdullayev, t.e.d.S.A.Məmmədov
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin "Azərbaycan tarixi" (təbiət fakültələri üzrə) kafedrasının 12.02.2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr.№04).